

*Семерин Х. Д.,
магістрант*

Національного університету «Острозька академія»

Кочерга С. О.,

*доктор філологічних наук, професор
кафедри української мови і літератури*

Національного університету «Острозька академія»

«ГОГОЛІВСЬКЕ» ПИТАННЯ В «ІТАЛІЙСЬКОМУ» ТЕКСТІ ЮРІЯ КОСАЧА ЯК МАРКЕР МІЖКУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМИН (НА МАТЕРІАЛІ ФРАГМЕНТІВ НЕЗАВЕРШЕНОГО РОМАНУ «СЕНЬОР НІКОЛО»)

Анотація. Статтю присвячено аналізу гоголівського питання у фрагментах незавершеного роману Юрія Косача «Сеньор Ніколо». Образ Миколи Гоголя в Італії репрезентує українську ідентичність в умовах інокультурної італійської присутності. Автори доводять, що діада міжкультурних відносин «українське – італійське» у тексті набула конфігурації трикутника «українське – (російське) – італійське», оскільки італійська семіосфера нерідко маркує націософську візію України в протистоянні російському імперіалізму. Імперська алегорія Москви як «третього Риму» в романі перетворилася на алегорію нової української держави.

Ключові слова: італійський текст, міжкультурні відносини, семіосфера, етностереотип, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Завдяки вирашній комбінації історичних, географічних, культурних і особистісних чинників Італія залишається особливим регіоном світу, уособленням високого мистецтва, Батьківщиною геніїв і вишуканих традицій. «Італійський» текст в українській літературі проявився не як сталий набір кодів і знаків, а як динамічна система, що змінює свою конфігурацію відповідно до тенденцій часу. Наголосимо на інтермедіальній природі цього тексту, який здебільшого репрезентує цільний образ Італії через множинну різномистецьких семіотичних засобів.

Письменник-емігрант Юрій Косач – автор літератури, укоріненій в національні традиції й водночас глибоко інтегрованої у світову культурну спадщину. Образ Італії посідає помітне місце в його прозі, конструюючи дискретний «італійський» текст як вербальну репрезентацію інокультурної реальності. У фрагментах незавершеного роману «Гірка життя сеньора Ніколо» змодельовано художню семіотичну реальність Італії на матеріалах про перебування в Римі суперечливого російсько-українського письменника Миколи Гоголя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття в українському літературознавстві зростає увага до геопоетичної проблематики та локальних текстів зокрема. «Італійську» прозу Михайла Коцюбинського («На острові», «Хвала життю!», «Сон») докладно розглянула у статті «Топос подорожі в українській прозі початку ХХ ст.» Г. Лаврушкіна [4]. Італійський текст на прикладі венеційського тексту аналізувала О. Черниш («Венеційський текст у романі Ю. Андруховича «Перверзія»», сицилійського тексту у творчості

І. Жиленко – М. Штолько. Цікаве дослідження гетерообразу України в Італії під назвою «Українські землі та етнос у літературі Італії XIII–XVI століть: зародження та розвиток основних топосів» зробила К. Константинович. С. Кочерга у статті «Асоціативне поле «італійського» інтермедіального тексту драматичної поеми Лесі Українки «У пуші» осмислила інтермедіальний спектр культурних кодів як чинників «італійської присутності» в поемі Лесі Українки. Українсько-італійські літературні зв'язки в ширшому контексті досліджували О. Пахльовська [6], А. Градовський та ін.

Доцільно вписати в число малодосліджених репрезентантів італійського тексту творчість Юрія Косача, яку в широкому аспекті виражальних можливостей і художніх кодів аналізували його колеги й друзі-критики Ю. Шерех, Г. Костюк, У. Самчук; сучасні літературознавці С. Романов («Юрій Косач між минулим і сучасним. Історична проза письменника 1930-х років»), В. Агєєва («Між екзотизмом і традицією»), С. Андрусів, І. Сквирська, І. Пригодська, Ю. Мариненко та ін. Контroversійну гоголівську парадигму в українській літературі та культурі досліджували О. Зеленський («Динаміка міфологізації у ранній творчості М.В. Гоголя: постмодерністська інтерпретація»), Л. Дикарева («Міфопоетика метаморфози і способи її об'єктивності у художньому мовленні: лінгвoseміотичний аспект (на матеріалі прози М.В. Гоголя та М.О. Булгакова)»), І. Фісак, Р. Якуц, Г. Гармата та ін.

Метою статті є визначення способів актуалізації й ідейно-естетичного змісту міжкультурних відносин у системі «Україна – Італія» через проєкцію образу Миколи Гоголя у фрагментах роману Юрія Косача «Сеньор Ніколо».

Виклад основного матеріалу. Початки комунікації італійської й української культур за посередництвом літератури дослідниці О. Пахльовська зараховує до XII ст.: у «Слові о полку Ігоревім» за 1185 р. згадано про «венедичів», тобто «венетійців»: «Ту ньмци и венедици, ту гръци и морава поють славу Свягьславлю...» [6, с. 12]. Фундаментальне значення має для національної культури «Енеїда» Івана Котляревського, створена за схемою твору римлянина Вергілія. Великим інтересом до італійської тематики позначена поезія та проза кінця XIX – першої половини ХХ ст., адже, на думку Г. Лаврушкіної, «образ Італії став повноцінно присутнім в українській літературі лише з другої половини XIX ст.» [4, с. 5]. Екзотична природа Середземномор'я інспірувала мотиви окремих віршів Л. Українки, О. Олеся, В. Пачовського, П. Карманського й інших поетів.

Образ Італії у прозі для українського читача багато в чому відкрив Михайло Коцюбинський своїм циклом капрійських новел.

Для творчого дискурсу Юрія Косача характерна фундаментальна «італійська» імаготема, увиразнена «гоголівським текстом». Окремий роман про Гоголя Юрій Косач розпочав 1954 р., уже перебуваючи в США. «Сеньор Ніколо», – як зазначено в передмові до першої публікації фрагментів роману в газеті «Український Прометей», – це лише кілька розділів із великого історичного, але й актуально-проблемного роману про Гоголя, над яким працює тепер Ю. Косач... Роман побудовано виключно на детально простудійованих автором історичних першоджерелах» [3, с. 10]). Повний рукопис твору досі не знайдено.

Як відомо, Микола Гоголь 9 разів приїжджав до Риму з 1837 по 1846 рр., саме в Італії написав знаменитий роман «Мертві душі», а в листі до Олександра Данилевського у квітні 1837 р. засвідчив: «...Уся Європа створена для того, щоб дивитися, а Італія для того, щоб жити» [1, с. 131]. Проблему національно-культурної кризової амбівалентності письменника Юрій Косач вирішив однозначно на користь української ідентичності.

У тексті «Сеньор Ніколо» імагологічна проблема російсько-українських відносин, що мають конфігурацію Своє/Чуже (Вороже), експлікована через «італійський» текст як реалізацію позиції Інше, тому, на нашу думку, можна говорити про триступеневу кореляцію «українсько-(російсько)-італійських» семіотичних систем у тексті замість очікуваних і декларованих двох. Усю множину знаків, у якій реалізовано потенціал італійської імаготеми, варто розподілити насамперед за «походженням»: частина з них є породженням творчих інтенцій автора, а частина – реставрована за джерельними текстами. Отже, Микола Гоголь фактично постає співавтором роману «Сеньор Ніколо», хоча це «співавторство» все одно перебуває у владі художнього мислення Юрія Косача. Діалектична єдність названих семіотичних кодів найповніше виявилася в епізодах за назвою «Із записок художника Шаповаленка», де безпосередньо дотримано творчий замисел. Імовірно, така назва – це алюзія на «Записки українського сумашедшого» самого Миколи Гоголя, елемент авторської гри. Додатково жанрова форма «записок» є певною «індульгенцією» для фрагментарності й повного суб'єктивізму оповіді.

Італія в «Сеньорі Ніколо» – це передусім ойконіми «Рим», «Флоренція», «Кампанья» й «Італія», а також похідні прикметники й апелятиви «римський», «італійці», «римлянка», «неаполітанський», «неаполітанка» тощо: *вулиці Риму* [3, с. 2], *римське сонце* [3, с. 3], *римська провесна* [3, с. 5]. «Італійський» текст конституують різні типи лексики, яка формує образ культурного центра й символу Італії – Риму: хремотоніми (*Латеранський Йоан*¹ [3, с. 2], *собор св. Петра* [3, с. 2], *кінна статуя Марка Аврелія* [3, с. 2], *мертво-камінний Колізей* [3, с. 14] тощо), урбаноніми (*Віа Феліче* [3, с. 3], *остерія Фальконі* [3, с. 11], *Піацца ді Еспанья* [3, с. 11]) та ін.

Образ італійської культури в її не приуроченому до географії масштабі формує спеціальна лексика (екзотизми й італомовні репліки), яка презентує рівень національних реалій, а також авторські стереотипи про Італію й умовиводи Миколи Гоголя (очевидно, позначені впливом авторських інтенцій на текст). Екзотизми-апелятиви розкривають кулінарні особливості регі-

ону («*пармезан, макарони, агродольче...*» [3, с. 14]; «*Суллі марсали, орвіетто, к'янті...*» [3, с. 32]), погодні умови (*сіроcco* [3, с. 24]). Широковживані антропоніми-екзотизми: наприклад, *ветуріни* [3, с. 10], *чітадіни, форестьєри, камерієри* [3, с. 11] – місцеві назви понять «перевізник», «городянин», «іноземець», «офіціант». Відзначимо, що автор виявив велику обізнаність із культурою й історією Італії, тож насичення тексту культурними знаками лише додало йому художньої вартості.

Можемо бачити, що Юрій Косач поділяє італійські захоплення Миколи Гоголя. Поодинокі, але докладні ідилічні описи природи та традицій, міського життя в уривках «Сеньор Ніколо» перегукуються з гоголівськими дескрипціями. У поезії «Італія» Миколи Гоголя інонаціональну реальність представлено знаками, які імпліцитно відображають позитивні емоційні реакції автора в процесі контемпліяції. Акцент на солярному мотиві (вічного сонця), мотивах раю на землі, розкоші, імена митців Рафаеля й Торкмата, ідилічні картини природи (хвилі, «безжурні» хмарки, «зелені ліси» на берегах рік) є традиційним способом опису Італії в літературі, що корелює в загальних рисах із творчим баченням Юрія Косача [2, с. 8]. Косачівські характеристики ємкі, змістово насичені й глибоко аналітичні. Водночас вони нерідко підкріплені етностереотипами: італійки – *чорноокі красуні* [3, с. 3], італійці мають *оливково-смагляве обличчя* [3, с. 3]; римські квартали з фонтанами та брамами залюднені *годинниками, власниками тратторій, торговцями скрипок, гравюр і вина* [3, с. 3], *мальовничими неаполітанками з кошиком у руці й художниками у довгій, чорній мантіллі* [3, с. 3], *худими поетами й абатами* [3, с. 3]. Усюди відчутно блаженний спокій у розливах *римського сонця* [3, с. 3]. Згадано про карнавальні традиції італійців («*Шалів карнавал. Усі вулиці, всі майдани – від Кастель-Гандольфо до Корсо, від П'яцца ді Еспанья до Скаліната – шумували юрбами*» [3, с. 30]) і те, що Рим – столиця католицтва: «*Придивлявся до процесії Божого Тіла, як по килимах, уздовж усього Риму, аж до св. Йоанна Латеранського під благословенням Григорія XVI йшли когорти жєбрущих ченців*» [3, с. 41]; про спалахи холери у першій половині XIX ст. Неповторний італійський колорит довершено окремими італійськими висловами, транслітерованими українською (*арлекін, вивалений у борошні, шмагнув її таракхальцем: «О, бєлля!»* [3, с. 33]) чи поданими мовою оригіналу: «*Ecco il gran poeta morto! Ecco il suo sonetto collo coda...*», «*E una porcheria, che bestia...*» [3, с. 31].

Розкішна картина Італії в тексті міцно зв'язана з українською культурою імагообразом Миколи Гоголя. Доречною виглядає заувага Ю. Лотмана про те, що «мова опису не відокремлена від мови культури того суспільства, до якого належить сам дослідник <...> характеризує не тільки описаний ним матеріал, але й культуру, до якої він належить» [5, с. 69]. Саме тому в насиченому інонаціональними знаками італійському коді тексту можна відчитати смисли національної української культури. Італійське сприйняте як *Інше*, яке варто інтегрувати у власний автообраз, і цю позитивну єдність творчо протиставлено російській культурі як загрозливій, *Чужій*. У цьому ключі в тексті треба розглядати «вузлові» імагологічні мікротеми.

Метамотивом може слугувати репліка Гоголя: «*Імперія! Третій Рим! ВОШИВА ПЛОЩА, не імперія...*» [3, с. 44]. Саме в ній імпліцитно пояснено, що Микола Гоголь, захоплюючись Італією, насправді говорить про Україну: «*Коли я побачив Рим, мені здалося, що я побачив свою батьківщину, оту Україну*» [3, с. 3]. Імперська концепція Москви як «третього Риму»

¹ Автор, очевидно, має на увазі храм, відомий як «Велика базиліка Святого Іоанна Латеранського».

стала алегорією України – того Риму, який прагнули відбудувати Еней Івана Котляревського, Ірин із «Еней та життя інших» Юрія Косача та безліч інших. Визначальним для цієї тези є уявний діалог художника Шаповаленка (сворідне alter ego автора) із Гоголем: (Гоголь): «Невже не воскресне ніколи її слава?.. Архитектурні дива Італії залишились, щоб докоряти Європі, її китайській дріб'язковій розкоші» [3, с. 12]; (Шаповаленко): «Він сьогодні так палко говорив про Італію, що становить «застиглу лаву славного минулого»... Чи не була це алегорія України?» [3, с. 12].

Суперечливі цитати з листів Миколи Гоголя наштвхують на думку про надзвичайно проблематичну для нього самого етнонаціональну ідентифікацію. Так, у листі до Марії Балабіної у квітні 1838 р. улюбленець російських царедворців писав: «... Не бачив форест'єрів; але зараз їх наїхала купа до Великодня, і між ними ціла ватага росіян. Що за нестерпний народ! Приїхав і сердиться... Утім, вони покарані за дурість душі своєї вже тим, що не в змозі <...> пізнати Італію» [1, с. 150]. Імовірно, Юрій Косач не лише вбачав у постаті «національно безстатевого» Миколи Гоголя шанс висловити свої історіософські висновки, але й спробу реабілітувати ім'я складного письменника перед українцями та відновити «історичну справедливість». Цілком можливо, що тут спрацювали й глибинні перегуки долі двох суперечливих українців.

Висновки. «Італійський» текст у фрагментах незавершеного роману Юрія Косача «Сеньор Ніколо» сконструйований етностереотипами та спеціальною лексикою як утілення Іншого. Італія візуалізована вербальними засобами у вигляді ідилічних пейзажів, замальовок із місцевого життя та згадок про численні об'єкти мистецької спадщини. Через імагообраз Миколи Гоголя італійська культура постає як алегорія української культури й цим протиставлена російській культурі, в якій реалізоване уявлення про Чуже (загрозливе). Певною мірою можемо говорити про подібність долі Юрія Косача й Миколи Гоголя, що видається додатковою причиною зацікавлення автора цією історичною постаттю. Загалом імагообраз письменника має складну організацію й ідейно-тематичне підґрунтя, тож подальше його дослідження є перспективним для аналізу російсько-українських міжкультурних взаємин і осмислення проблеми етноідентичності бікультурних митців.

Література:

1. Гоголь Н. Полное собрание сочинений в четырнадцати томах. Том 11. Письма 1836–1841. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1937–1952. 484 с.

2. Гоголь Н. Собрание сочинений в 9 т. (в 7 кн.). Т. 9. Москва: Русская книга, 1994. 787 с.
3. Косач Ю. Сеньор Ніколо: розд. з роману про М. Гоголя. Сучасність. 2000. № 11. С. 10–48.
4. Лаврушкіна Г. Топос подорожі в українській прозі початку XX ст. С. 1–9. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/SIs/2009_6/16.pdf.
5. Лотман Ю. Статьи по семиотике культуры и искусства. Санкт-Петербург: Академический проект, 2002. 544 с.
6. Пахльовська О. Італійсько-українські літературні зв'язки XV–XX ст. К.: Наукова думка, 1990. 218 с.

Семерин К. Д., Кочерга С. А. «Гоголевский» вопрос в «итальянском» тексте Юрия Косача как маркер межкультурных взаимоотношений (на материале фрагментов незавершенного романа «Сеньор Ніколо»)

Аннотация. Статья посвящена анализу гоголевского вопроса во фрагментах незавершенного романа Юрия Косача «Сеньор Ніколо». Образ Николая Гоголя в Италии презентует украинскую идентичность в условиях инокультурного итальянского присутствия. Авторы доказывают, что диада межкультурных отношений «украинское – итальянское» в тексте приобрела конфигурацию треугольника «украинское – (русское) – итальянское», поскольку итальянская семиосфера зачастую маркирует национальный образ Украины в противостоянии российскому империализму. Имперская аллегория Москвы как «третьего Рима» в романе превратилась в аллегория нового украинского государства.

Ключевые слова: итальянский текст, межкультурные отношения, семиосфера, этностереотип, национальная идентичность.

Semeryn Kh. D., Kocherha S. O. Gogol's issue in the “Italian” text of Yuri Kosach as a marker of intercultural relations (based on the unfinished novel “Signor Nikolo”)

Summary. The article is devoted to the analysis of the Gogol issue in fragments of the unfinished novel by Yuri Kosach “Signor Nikolo”. The image of Mykola Gogol in Italy represents the Ukrainian identity in the conditions of inocultural Italian presence. The authors argue that the dyad of intercultural Ukrainian – Italian relations transformed into the Ukrainian – (Russian) – Italian triangle as well as the Italian semiosphere often marks the national view of Ukraine in confronting Russian imperialism. The imperial allegory of Moscow as “Third Rome” turned into an allegory of a new Ukraine state in the novel.

Key words: Italian text, intercultural relations, semiosphere, ethnostereotype, national identity.